

А. Г. Цымбал

**НАПЯРЭДАДНІ ВЫЗВАЛЕННЯ.
БЕЛАРУСЬ У НАЦЫСЦКАЙ АКУПАЦЫЙНАЙ ПАЛІТЫЦЫ
Ў СВЯТЛЕ ДАКУМЕНТАЎ НАРБ**

Трафейныя дакументы нямецкага паходжання, якія захоўваюцца ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь (НАРБ), маюць выключнае значэнне для аналізу палітыкі, практыкі і наступстваў нацысцкага генацыду на акупаванай тэрыторыі Беларусі. Палітыку акупантаў у дачыненні да выкарыстання эканомікі і працоўных рэсурсаў, перш за ўсё ва ўсходняй частцы Беларусі,

раскрывае фонд 412 НАРБ (Гаспадарчая інспекцыя групы армій “Цэнтр”, 208 адз. хр.). Інфармацыя крыніц уяўляе сабой дастаткова разрознены і фрагментаваны масіў, які патрабуе абагульнення, што паспрыяе ўвядзенню ў навуковы абарот вялікай колькасці новага фактычнага матэрыялу.

Трафейныя дакументальныя матэрыялы нямецкага паходжання даюць уяўленне аб многіх аспектах арганізацыі кіравання і выкарыстання эканомікі і чалавечых рэсурсаў Беларусі акупацыйнымі ўладамі, якія, сутыкнуўшыся з правалам “маланкавай вайны”, былі вымушаны перайсці да вырашэння праблем доўгатэрміновай вайны, што выклікала ўзмацненне эксплуатацыі эканомікі і насельніцтва. Перспектыва адступлення ў 1943 г. абвастрыла акупацыйную палітыку ў Беларусі.

Вайна, якая зацягнулася, прывяла да неабходнасці актыўна задзейнічаць мясцовае насельніцтва, забяспечваць яго лаяльнасць. Рабілася гэта рознымі метадамі: з аднаго боку, любое супраціўленне бязлітасна каралася; з іншага боку, патрэба ў працоўнай сіле мясцовага насельніцтва была велізарнай, таму неабходна было знайсці спосабы ўзаемадзеяння з ім.

Стаўленне акупацыйных уладаў да мясцовага насельніцтва мянялася ў ходзе вайны. Мясцовыя працоўныя разглядаліся як надзвычай важны рэсурс для забеспячэння Вермахта ўсім неабходным. У выніку акупацыйныя ўлады не толькі арганізоўвалі работы існуючых прадпрыемстваў, але і былі вымушаныя забяспечваць работнікаў, якія працавалі ў інтарэсах нямецкіх службаў, неабходнымі рэчамі і прадуктамі харчавання. Гэтай праблеме прысвечана адпаведная інструкцыя № 58 ад 3 верасня 1942 г. [1, арк. 24]. Трэба было захаваць працоўную сілу “рускага” насельніцтва, таму сельскагаспадарчыя службы павінны былі забяспечыць яго пэўнай сельскагаспадарчай прадукцыяй.

1 лютага 1943 г. быў прыняты ўказ аб аплаце працы мясцовых работнікаў і службоўцаў Усходняй апэратыўнай акругі і ў цэлым Рэйхскамісарыята Остланд. Указ распаўсюджваўся на ўсе працоўныя адносіны мясцовых работнікаў і ўсіх занятых на службе Вермахта, паліцыі ці іншых службах Нямеччыны, на гаспадарчых прадпрыемствах, у тым ліку ва ўсходніх кампаніях, а таксама ў канторах і на прадпрыемствах, у мясцовай адміністрацыі.

Аднак ён не распаўсюджваўся на раёны Рэйхскамісарыята, дзе вяліся баявыя дзеянні. Рабочы час складаў не менш за 54 гадзіны на тыдзень. Дзейнічала пагадзінная сістэма аплаты працы работнікаў адпаведна наступным групам заробтнай платы:

- а) майстар – 3,00 руб/гадзіна;
- б) кваліфікаваныя майстры, высокакваліфікаваныя спецыялісты па спецыяльнасці – 2,50;
- в) высакласныя кваліфікаваныя работнікі – 2,00.

За веданне нямецкай мовы маглі быць назначаны надбаўкі ў наступных памерах:

а) магчымыя зносіны на нямецкай мове – 10 %;

б) добрае валоданне нямецкай мовай у вуснай і пісьмовай форме, а таксама ў адносінах да тэхнічных выказаў – 25 %;

в) поўнае валоданне нямецкай мовай, вусна і пісьмова – 40 %.

Так, напрыклад, зыходзячы з ведамасцей выдачы заробтнай платы з 1.10.1943 па 31.10.1943, работнікі Батанічнага сада атрымалі да 150 руб. [2, арк. 99], Дзяржаўнай бібліятэкі – да 90 руб. [3, арк. 21], сельскагаспадарчай школы ў Мінску – да 150 [4, арк. 105], краязнаўчага музея у Мінску – да 110 [5, арк. 19].

Акупацыйныя ўлады разглядалі магчымасць даваць водпускі мясцовым рабочым і служачым. У дакуменце ад 1 лютага 1943 г. было прадстаўлена палажэнне аб водпуску для мясцовых рабочых. Агульныя правілы пра-дугледжвалі, што работнікі, якія рэгулярна дэманструюць здавальняючыя вынікі, павінны былі мець аплачаны водпуск кожны каляндарны год.

Харчаванне і забеспячэнне насельніцтва

У 1943 г. пытанне забеспячэння харчаваннем набыло асаблівую важнасць. Заробтная плата працоўных тут не мела вялікага значэння з прычыны, як адзначаецца ў нямецкіх дакументах, непатрэбнасці грошай. Праца на акупацыйных прадпрыемствах выконвалася, па сутнасці, толькі тады, калі яны маглі пракарміць сваіх работнікаў.

Напрыклад, у Барысаве толькі працоўныя некалькіх прадпрыемстваў атрымлівалі дадатковыя прадукты харчавання, усе астатнія жыхары – усяго каля 60 тысяч чалавек – мелі мінімальныя харчовыя субсідыі, прычым рацыён гэтых 4 тысяч работнікаў таксама складаўся ўсяго з 350 г хлеба ў дзень без якіх-небудзь іншых дабавак [6, арк. 1–3].

28 кастрычніка 1943 г. валаконная кампанія Остлада заявіла аб арганізацыі сілкавання. Прадуктовыя наборы былі падзелены на 5 груп у залежнасці ад складанасці працы. Аднясенне да 4-й і 5-й груп было магчымым толькі для працаўнікоў, якія выконваюць цяжкія і вельмі цяжкія работы. Так, напрыклад, тыднёвы рацыён харчавання 1 групы, у якую ўваходзілі дзеці да 14 гадоў, прадугледжваў атрыманне 553 г жыта, 88 г грэцкіх, прасяных і ячных круп, 1250 г бульбы. Максімальная 5-я група пры вельмі цяжкай працы атрымлівала жытняй мукі 1580 г, грэчкі, проса – 250 г, бульбы 4000 г, мяса – 100 г, малака абястлушчанага – 0,5 л, тлушчу – 60 г [7, арк. 100–101].

Вываз прадпрыемстваў, расчыстка лініі фронту і палітыка “выпа-ленай зямлі”.

Чаканне хуткага адступлення прымусіла акупантаў заняцца пераразмеркаваннем працоўнай сілы і вывазам прадпрыемстваў далей на Захад. 28 верасня 1943 г. з Гаспадарчай інспекцыі “Цэнтр” былі накіраваны звесткі аб спецыялістах і некваліфікаванай рабочай сіле для размяшчэння на прад-прыемствах Генеральнай акругі “Беларусь” [7, арк. 4–6].

Таксама на 15 кастрычніка 1943 г., паводле справаздачы кампаніі Остланда па вытворчасці валакна, для яе прадпрыемстваў у Генеральнай акрузе “Беларусь” патрабавалася працоўная сіла, якую планавалася вылучыць з прадпрыемстваў, што знаходзяцца ў працэсе расчысткі або дэмантажу [7, арк. 2–7]. Аналагічна планавалася вывезці работнікаў з прадпрыемстваў у Клінцах, дзе перад адступленнем зачышчалася тэрыторыя. Адзначалася, што на Клінцоўскім суконным камбінаце працуюць 200 мужчын і жанчын (гаворка ідзе таксама аб членах сем’яў, дамашнім абсталяванні і хатняй жывёле).

Яшчэ 17 лютага 1943 г. начальнік групы “Эканоміка” Галоўнага камандавання групы войскаў “Цэнтр” выдаў пастанову, якая вызначала падыходы да прадпрыемстваў, размешчаных паблізу лініі фронту. Каб ацаніць, ці варта захаваць або ўвесці ў эксплуатацыю тэкстыльныя фабрыкі ў іх цяперашніх ці меркаваных месцах, вырашальнымі былі наступныя аспекты:

1. Калі прадпрыемствы знаходзяцца толькі ў стадыі будаўніцтва, то месца пажадана першапачаткова выбіраць такім чынам, каб яно знаходзілася за межамі тэрыторыі, якая будзе выкарыстоўвацца для размяшчэння або забеспячэння арміі.

2. Прадпрыемствы, якія, як мяркуецца, у сілу блізкасці да фронту, запатрабуюць перамяшчэння, варта з самага пачатку перамясціць дастаткова далёка, каб будаўніцтва і функцыянаванне засталіся не закранутымі будучай апэратыўнай дзейнасцю.

9 верасня 1943 г. паведамлялася, што прыфрантавая паласа аж да лініі, што знаходзіцца ў 30 км на ўсход ад Оршы, Магілёва, Гомеля, будзе ачышчана ад усёй гаспадарчай маёмасці, якую планавалася вывезці на захад, у асноўным па трох напрамках: у Рэйх, Вільню і Мінск. Акупацыйныя ўлады адзначалі, што забеспячэнне Мінска харчаваннем і палівам у зімовы перыяд будзе ўскладнена [4, арк. 159–161].

Асобныя распараджэнні былі звязаны з вывазам запасаў прамысловай прадукцыі. 10 верасня 1943 г. Эканамічная інспекцыя “Цэнтр” прадпісала ў паскораным парадку загрузіць усе запасы льновалакна, канпель і лёну для адпраўкі ў Рэйх [8, арк. 167–168].

Значную ролю ў рабаванні і выкарыстанні эканамічных рэсурсаў акупаванай Беларусі адыграла кампанія “Остланд Фазер”, якая займалася канфіскацыяй і кіраваннем тэкстыльных прадпрыемстваў у акупаваных рэгіёнах ад Балтыкі да Крыма. Згодна з указам ад жніўня 1942 г., “тэкстыльныя прадукты” з Рыгі, Каўнаса, Вільнюса і Мінска павінны былі быць перададзены ў мясцовую штаб-кватэру “Остланд-Фазер”.

27 верасня 1943 г. Эканамічная інспекцыя “Цэнтр” выпусціла загад, у якім адзначалася, што атрыманыя да таго часу інструкцыі прадугледжвалі эвакуацыю раёна на ўсход ад лініі Віцебск–Орша–Магілёў–Гомель. Паколькі, як вядома, з-за непрадбачанага скарачэння тэрмінаў эвакуацыю не ўдалося

правесці паўсюдна ў жаданым аб'ёме, у якасці меры засцярогі было прадпісана эвакуіраваць і раёны на захад ад названай лініі для забеспячэння захавання адпаведных каштоўнасцяў [8, арк. 210–211].

Прадпрыемствы, якія было немагчыма дэмантаваць, было загадана ўзарваць. Адмысловае значэнне надавалася іх дакументацыі. Прадпісвалася забяспечыць захаванасць бухгалтарскіх дакументаў і карэспандэнцыі як вытворчай групы, так і прадпрыемстваў. Уся дакументацыя і поўны камплект справаздач (справаздачныя дакументы, журналы ўліку, карткі бягучага ўліку, дапаможныя кнігі і да т.п.) павінны быць старанна спакаваны, а менавіта так, каб захоўваўся парадак і можна было працаваць з матэрыялам адразу пасля распакавання рэчаў на новым месцы працы без страты часу [8, арк. 214–215].

Асобны масіў дакументаў прысвечаны перадачы Лакоцкай аўтаномнай акругі ў Лепель летам 1943 г.. Аднак спробы арганізаваць там вытворчасць для падтрымкі Вермахта не мелі асаблівага поспеху [8, арк. 143–146].

Супраціўленне акупантам

Актыўна праяўляла сябе антыгерманскае падполле. У дакументах утрымліваюцца матэрыялы так званай Добрушскай справы ад 9 чэрвеня 1943 г. Як паведамлялі нямецкія службы, у ходзе разведкі ўласнай агентурай у сакавіку–красавіку 1943 года ўстаноўлена, што дыверсійная група, група вярбоўкі і шэраг партызанскіх фарміраванняў дзейнічалі ў Добрушы.

Пасля завяршэння следчых дзеянняў з гэтай нагоды 4.9.1943 і 5.12.1943 былі затрыманы ў агульнай колькасці 37 чалавек, якія былі дастаўлены ў Гомельскую турму для допыту. У выніку допыту асоб было даказана, што падчас наступу Чырвонай арміі зімой 42/43 г., а таксама ў сувязі з ростам актыўнасці партызан, якія размяшчаліся ў навакольных Добрушскіх лясах, яны вырашылі, па даных нямецкіх службаў, развіваць дыверсійную дзейнасць на Добрушскай папяровай фабрыцы.

Дырэктар завода, яго гаспадарчы кіраўнік, кіроўца і жонка Мілеўскага прызналіся, што яны былі лідарамі гэтай групы. Акрамя шматлікіх дробных актаў сабатажу, такіх як пашкоджанне машын і ліній, якія прывялі да збояў у працы завода, ім удалося перш за ўсё прадухіліць паўторнае адкрыццё былога карданнага цэха пад выглядам таго, што яны не могуць закупаць адпаведныя рухавікі.

Высновы, зробленыя акупацыйнымі ўладамі ў выніку допытаў і следства, паказалі, наколькі мала поўнага палітычнага даверу можна аказваць тэхнічна бездакорным працаўнікам буйных прадпрыемстваў. Нават невялікая група змагла ўчыніць сур'ёзныя тэхнічныя парушэнні на прадпрыемстве.

Няўдачы на фронце, як, напрыклад, зімой 1942/43 г., і перш за ўсё актыўная дзейнасць партызан і іх бачныя поспехі здольныя аб'яднаць асобных мясцовых жыхароў у адзіныя баявыя групы. Як сцвярджалі нямецкія спецслужбы, “нават старэйшага ўзросту і эканамічна паспяховыя рускія звыкліся з ідэяй вяртання Чырвонай Арміі і Савецкай улады. Поўная адсутнасць эфек-

тыўных проціваг савецкай прапагандзе ў выглядзе прапаганды, якая інфармуе насельніцтва аб мэтах Германіі, або прадстаўленне значных эканамічных пераваг у параўнанні з савецкімі часамі, а таксама ў сілу ваенных абставін прывяла нават першапачаткова лаяльных рускіх да думкі забяспечыць сабе заслугі на выпадак вяртання Савецкай улады” [8, арк. 92–94].

Працоўныя рэсурсы акупаванай Беларусі

Акупацыйныя ўлады надавалі вялікае значэнне мясцовай эканоміцы і працоўным рэсурсам, перш за ўсё як крыніцы падтрымкі Вермахта і акупацыйных структур. Якія былі маштабы прыцягнення мясцовага насельніцтва да прац на карысць гітлераўскай Нямеччыны? Акупанты правялі перапіс працаздольнага насельніцтва з мэтай выкарыстання яго ў мясцовай вытворчасці. На падставе дакумента ад 27 красавіка 1943 г. агульная колькасць жыхароў раёна Гаспадарчай інспекцыі “Цэнтр” пасля падліку, праведзенага летам 1942 г., паводле ацэнак, складала каля 5,8 млн, з іх 24 % (1 392 000) мужчыны, 39 % (2 262 000) жанчыны, 37 % (2 146 000) дзеці [9, арк. 71].

З мясцовай працоўнай сілы на Дзяржаўнай чыгунцы працавалі каля 35 000, на Палявой чыгунцы – каля 21 400, на Службе абслугоўвання – каля 3000 чалавек, у Галоўным аператыўным атрадзе – 37 000, на чыгунцы існавала запатрабаванасць у працоўнай сіле ў колькасці 12 000 чалавек.

Колькасць людзей, занятых у рамесніцтве і свабодных прафесіях, складала каля 70 000 чалавек. Прыкладна 60–80 000 чалавек працавалі ў мясцовых органах улады. Колькасць грамадзянскай працоўнай сілы, занятай у войсках Вермахта (выключаючы добраахвотнікаў у форме), ацэньвалася ў 100–130 000 чалавек.

Агульная колькасць мясцовага насельніцтва, якое працавала ў інтарэсах Германіі па-за сельскай гаспадаркай, ацэньвалася ў 550–580 тыс. чалавек.

Дакладная колькасць занятых у сельскай гаспадарцы не ўказваецца. Па разліках шэфгрупы “Сельская гаспадарка”, на 1 ліпеня 1942 г. у раёне Гаспадарчай інспекцыі “Цэнтр” у сельскай гаспадарцы было занята 2,5 млн чалавек, з іх каля 38 % (980 000) мужчын і 62 % (1 550 000) жанчын [9, арк. 71].

Такім чынам, матэрыялы Гаспадарчай інспекцыі групы армій “Цэнтр” уяўляюць сабой фрагментаваны масіў інфармацыі, які дастаткова складана паддаецца абагульненню. Тым не менш увядзенне ў гістарычную навуку новага факталагічнага масіву ў выніку даследавання дазваляе пашырыць навуковыя ўяўленні аб палітыцы “выпаленай зямлі” пры адступленні Вермахта з тэрыторыі Беларусі, прасачыць эканамічную палітыку акупацыйных уладаў у прыфрантавой паласе, а таксама паставіць тэарэтычныя пытанні, якія тычацца метадалагічных падыходаў і навуковых схем аналізу перыяду акупацыі. Раней невядомыя дакументальныя крыніцы вызначаюць задачу дапаўнення канцэптуальных ацэнак выкарыстання працы мясцовага насельніцтва нямецкімі акупацыйнымі ўладамі новым падыходам, заснаваным на асаблівасцях паўсядзённых вытворчых адносін на акупаваных беларускіх

тэрыторыях. На аснове ўведзеных у навуковы абарот крыніц, а таксама сучасных метадалагічных падыходаў неабходна звярнуцца да аналізу стратэгіі выжывання насельніцтва ва ўмовах акупацыі.

ЛІТАРАТУРА

1. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Фонд 412. Воп. 1. Д. 80.
2. НАРБ. – Ф. 370. Оп. 1. Д. 1670.
3. НАРБ. – Ф. 370. Оп. 1. Д. 1667.
4. НАРБ. – Ф. 370. Оп. 1. Д. 1670.
5. НАРБ. – Ф. 370. Оп. 1. Д. 1667.
6. НАРБ. – Ф. 412. Оп. 1. Д. 79.
7. НАРБ. – Ф. 412. Оп. 1. Д. 80.
8. НАРБ. – Ф. 412. Оп. 1. Д. 83.
9. НАРБ. – Ф. 412. Оп. 1. Д. 87.